

МАНБАШУНОСЛИК ВА МАТНШУНОСЛИК // ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И
ТЕКСТОЛОГИЯ //
SOURCE STUDY AND TEXTTOLOGY

АЛИМОВА РАХИМА

Тарих фанлари номзоди, доцент, ТДШУ

**Туркистон генерал-губернаторлигидан Кошғарга жўнатилган савдо
карвони хусусида (Архив хужжатлари мисолида)**

Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/os/vol-01issue-03-08>

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Миллий архиви тарихий фондидида сақланаётган Туркистон генерал-губернаторлигининг Шарқий Туркистон шаҳарлари – Кошғар, Ёркенд ва Хўтон билан савдо алоқаларига доир қимматли маълумотлар, Ака-ука Биковскийлар савдо уйининг ишончли вакили Василий Никитиннинг савдо карвони билан Қўқон хонлиги ва Терак-довони орқали Кошғарга ва у ердан Ёркенд ҳамда Хўтанга бориб қайтганлиги билан боғлиқ жараёнлар, Кошғар бозорларида сотилаётган хориж давлатлари, хусусан, Россиянинг завод ва фабрикаларида тайёрланган товарлар ва уларнинг турлари, нарх-наволари тўғрисидаги статистик кўрсаткичлар ҳар томонлама ўрганилади ва таҳлил қилинади.

Kalit so'zlar: Кошғар, Ёркенд, Хўтон, Василий Никитин, Россия, элчилик, манзиллар, Ёқуббек, Терак йўли, Терак-Довон, Олой йўли, Кошғар бозори, Лондон компаниялари, Рус товарлари,

Аннотация: Статья посвящена всестороннему изучению сведения о посольствах и торговых связях Туркестанского генерал-губернатора с городами Восточного Туркестана – Кашгаром, Яркендом и Хотаном, которые хранятся в историческом фонде Национального архива Узбекистана, рассматриваются отчет доверенного торгового дома Быковских, Василия Никитина, о движении его с караваном через Кокандское ханство и Терак-Даванский перевал в Кашгар и о поездке оттуда через Яркенд в Хотан, анализируются статистические показатели торговых отношений в Кашгаре, сведения о разнообразных товарах, также о ценах и сортах товаров зарубежных и Российских фабрик.

Ключевые слова: Кашгар, Яркенд, Хотан, Василий Никитин, Россия, посольство, местность, Якуббек, Теракская дорога, Терак-Даван, Алайская дорога, Кашгарский рынок, компании Лондон, русские товары.

Abstract: The article is devoted to a comprehensive study of information about the embassies and trade relations of the Turkestan Governor General with Kashgar, Yarkand and Khotan which are stored in the historical fund of the National Archives of Uzbekistan, the report of the trusted trading house of the Bykovskys, Vasily Nikitin, on his movement with a caravan through the Kokand Khanate and the Terek-Davan pass to Kashgar and about a trip from there through Yarkand to Khotan, analyzes the statistical indicators of trade relations in Kashgar, information about various goods, as well as about prices and varieties of goods of foreign and Russian factories.

Keywords: Kashgar, Yarkend, Xotan, Vasily Nikitin, Russia, embassy, area, Yakubbek, Terek road, Terek-Davan, Alai road, Kashgar market, London companies, Russian goods.

Шарқий Туркистон Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган Буюк ипак йўлидаги муҳим ҳудуд бўлганлиги туфайли доим йирик давлатларнинг эътиборини тортиб келган. Шу нуқтаи назардан Марказий Осиёнинг Россия томонидан босиб олинган ҳудудларида Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил топган дастлабки даврларданок, у Шарқий Туркистоннинг йирик шаҳарлари - Кошғар, Ёркенд, Хўтан билан элчилик ва савдо алоқаларини олиб боришга ҳаракат қилган. Дипломатик ва савдо-сотик муносабатлари тарихига оид айрим муҳим маълумотлар Ўзбекистон Миллий архиви фондларида сақланмоқда. Ўзбекистон Миллий архиви тарихий фондлари хужжатлари орасида Кошғар билан элчилик алоқалари тўғрисида ёзишмалар йиғма жилдлари мавжуд. Айниқса, улар орасида XIX асрнинг 70-йилларидан

бошлаб Кошғардан Тошкентга келган ёки Тошкентдан Кошғарга жўнатилган элчиликлар билан боғлиқ ёзишмалар ўрин олган¹.

Архив хужжатлар орасида 1875 йилда Ёкубхон²нинг Одессадан Тошкент орқали Кошғарга товарлар билан жўнатилган Кошғар элчилиги³, 1875 йилдаги Ака-ука Биковскийлар савдо уйининг ишончли вакили Василий Никитиннинг савдо карвони билан Қўқон хонлиги ва Терак довони орқали Кошғарга, у ердан Ёркенд ва Хўтанга бориб қайтганлиги билан боғлиқ хужжатларда қимматли маълумотлар ўрин олган. Мазкур савдогарнинг ҳисоботидан ўрин олган Қўқон ва Кошғар оралиғидаги манзиллар ва масофалар, Кошғар, Ёркенд ва Хўтон шаҳарларидаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий жараёнлар, савдо-сотик муносабатлари билан боғлиқ хабарлар катта аҳамиятга эга. Маслаҳатчи Вейнбергнинг 1875 йил 27 ноябрдаги 251-сонли билдиришномасида Ака-ука Биковскийлар савдо уйининг ишончли вакили Василий Никитиннинг Туркистон генерал-губернаторлигининг биринчи марта ўз савдо карвонини Хўтанга жўнатиш, шу билан Шарқий Туркистоннинг узоқ ва номаълум жойларида рус савдоси учун йўл очиш вазифасини муваффақиятли ва сидқидилдан бажарганлиги учун уни тақдирлаш таклифи киритилган эди⁴. Василий Никитин маслаҳатчи Аркадий Аркадьевич Вейнберг номига ёзган 1875 йил 21 ноябрдаги хатида шу йили март ойида Тошкентдан карвон билан Қўқон хонлиги ҳудудлари орқали Кошғарга бориб қайтиш бўйича унга берилган кўрсатмасига асосан Ёқуббекнинг қўл остидаги ҳудудларда, хусусан Кошғар, Хўтан ва бошқа жойларда яшовчи аҳоли билан танишиши, ҳудудларнинг машҳур кишилари, ташқи савдо муносабатларининг аҳволи ҳамда аҳоли хўжалиги бўйича маълумотлар тўплаши маълум қилинган эди⁵.

“Е.Биковский ўғиллари билан” савдо фирмасининг ишончли кишиси Василий Никитиннинг Туркистон генерал-губернатори вазифасини бажарувчиси Генерал-лейтенант Герасим Алексеевич Колпаковский номига ёзган хатидаги маълумотларга таянган ҳолда айтиш мумкин-ки, у савдо карвони билан 1875 йилнинг 10 мартида Ўш шаҳридан Кошғарга жўнаганлиги аён бўлади. Василий Никитиннинг хабарига кўра, Қўқон хонлигининг охириги чегараси ҳисобланган Терак Қоровули деб аталган жойда, Терак довони яқинида қирғизларнинг сартар уруғи кўчманчилик билан яшаганлиги айtilган⁶. Сартар қирғиз уруғи ўзбошимчалиги ва Қўқон хонига бўйсунмаганлиги эътироф қилинган. Василий Никитин Ўшдан Кошғаргача ҳар бир отга 9 пуддан товар ортилган 60 та отда карвон билан йўлга чиққан⁷.

¹ 1-фонд, 19-рўйхат, 237-иш; 1-фонд, 19-рўйхат, 366-иш; 1-фонд, 20-рўйхат, 8210-иш; 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш; 17-фонд, 1-рўйхат, 487-иш; 17-фонд, 1-рўйхат, 9985-иш; 17-фонд, 1-рўйхат, 10019-иш.

² Ёкубхон - асли исми Муҳаммад Ёкуббек (халқ орасидаги лақаби – Бодавлат, Оталиқ ғозий) Қўқон хонлигининг ҳарбий ва давлат арбоби, 1865-1877 йилларда Еттишаҳар давлатининг ҳукмдори бўлган. 1864 йилда Шарқий Туркистонда Манжур империясининг зулмига қарши мустақиллик учун курашлар натижасида бу ерда бешта хонлик (Или, Кошғар, Хўтон, Кучор, Урумчи) юзага келади. Шундай вазиятда Қўқон хонлигига қарашли бўлган Кошғар тарафдан муҳим хабар келади, бу ерда хитой-манжур босқинчиларига қарши кураш олиб бориш ва Қўқон хонлиги ҳудудларини сақлаб қолиш зарурати туғилади. Натижада 1865 йилда Ёкуббек бу давлатга ворис бўлган Бузрукхўжага кушбеги қилиб тайинланиб, Кошғарга юборилган. У Бузрукхўжанинг давлат ишларига қобилиятсизлигидан фойдаланиб, ҳокимиятни ўз қўлига олган. Ёкуббек дастлаб Бузрукхўжа ва бошқа хўжалар номидан иш юргизиб, 4 хонликни (Кошғар, Хўтан, Кучор, Урумчи хонликларини) бирлаштириб, Еттишаҳар давлатини тузган. Или султонлигини 1871 йилда руслар босиб олган. Хитой Шарқий Туркистондаги ички зиддиятлардан фойдаланиб, 1878 йилда Еттишаҳар давлатини тугатган². Шундай қилиб, 1759 йилда Шарқий Туркистонда ўрнатилган Хитой ҳукмронлиги 1878 йилда қайтадан тикланган.

³ 1-фонд, 20-рўйхат, 8210-иш.

⁴ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. 1-1 об.-варақлар.

⁵ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. –2-2 об.-варақлар.

⁶ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. –3-варақ.

⁷ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. –3 об.-варақ.

Шу даврда Қўқонни Кошғар билан боғлайдиган иккита карвон йўли бўлган. Бири Терак довони¹ орқали, иккинчиси Олой йўли орқали борадиган йўл. В.Никитин 1875 йил 30 мартда Терак тоғ тизмалари орқали ўтадиган Терак довони карвон йўли билан Бодавлат Ёкуббекка қарашли Кошғарга етиб борган. Бу йўл йилда бир марта юриш учун қулай бўлган. Февралнинг ўрталаридан то 1 апрелга қадар тоғлардаги қорлар ҳали эриб улгурмаганлиги боис йилнинг шу даврида Кошғарга борса, ёки Кошғардан Ўшга келса, карвон талофотсиз ўз мақсадига эришиши баён қилинган. Шунинг учун Қўқон хони ва Кошғар ҳукмдори ўзининг савдогарларига йилда бир марта савдо карвонлари билан шу йўлдан юришга рухсат берган. Ч.Ч.Валихоновнинг ёзишига кўра, Кошғардан Қўқонгача масофа 400 верстни ташкил қилиб, у ерда алоқа ҳеч қачон тўхтамайди². Кошғарга борадиган иккинчи йўл Олой йўли деб аталган. Олой йўли тоғ тизмаларининг юқори қисми орқали ўтган йўл бўлиб, 1 майдан юриш учун қулай бўлган. Бу пайтда тоғнинг чўққи қисмларида қор эриган бўлиб, қатнов анча қулай бўлган, чорва учун ўтлоқлар емишга тўла бўлиб, бу ерларда Қўқон хонлигига қарашли қирғизлар яшаган³. Улар қиш бошланишида қишлаш учун биринчи карвон йўлидаги дарага кўчиб ўтадилар ва у ерда Олой йўли очилгига қадар, ёзгача яшайдилар.

Шуни таъкидлаш лозим-ки, Терак довони Хитой билан Ўрта Осиё ўртасида ўзига хос кўприк вазифасини ўтаган⁴.

Савдогарнинг ёзишига кўра, йўлга чиққан карвон Ўшдан то Кошғаргача Терак довони орқали 12 мартдан то 30 мартгача 17 кун йўл юрган. Ч.Ч.Валихоновнинг ёзишига кўра, Терак йўли орқали Қўқондан Ўш орқали Кошғаргача 18 кунлик йўл бўлган⁵. В.Никитин Ўшдан чиққандаги йўлда учраган 1-манзил Мади (Моду) деб аталган. Бу ерда Қўқон қоровули бўлиб, бу масофа 11,5 тош⁶ келган, йўл бутунлай текис ва қумли, суви яхши, ичимли бўлган. В.Никитин карвон йўлидаги 15 та манзил номлари (Мади, Калаванкул, Қоплонбек, Фулжа, Қўрғон, Сўфи ёки Мусулмон Қоровули, Зира, Катта Куночо, Кўк-сув, Икизай, Зигин, Уксалур (Оқсалур), Минзюл, Кошғар), улар оралиғидаги масофалар, шу жойларнинг ҳудудий ҳолатлари тўғрисида тўлиқ маълумотлар беришга эътибор қаратган. Эслатиб ўтиш керак-ки, В.Никитин 13-манзил Уксалур тўғрисида ёзиб, йўлнинг юмшоқлиги, у ерда бек, закотчи ва 400 та дунганлик солдатлар турганлиги ҳақида маълумот беради. Ч.Ч.Валихонов “Уксалур”ни “Оқсалур” шаклида ишлатади. Бу йўл тоғли жойлардан ўтади, Оқсалур катта дарё бўлиб, қирғоқлари қуюқ ўрмон билан қопланган, хашак сероб ва яхши. Бу ерда қирғизларнинг чўнбағиш қабиласи кўчиб юради дейилади⁷.

В.Никитин йўлида учраган ҳамма нарсаларга эътибор билан қараган. Кошғар тўғрисида ёзар экан, шаҳар атрофи уч дарвозали баланд девор билан ўраб олинганлиги, уни Бодавлат Якуббекнинг сиёсий амалдори ва савдогар Мир Қосимбой Салихўжаев кутиб олганлигини баён қилган. Мир Қосимбой Салихўжаев Тошкентга бир неча марта элчилик таркибида

¹ Терак довони баланд бўлиб, доимо, ҳатто ёзда ҳам қор бўронлари бўлиб туради. - Қаранг: Ч.Ч.Валиханов. Маршрут из Кашгара в Ташкент Казанского татарини Измаила Абдулметжитова в 1859 году. // Ч.Ч.Валиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 3. Алма-Ата, 1984. – С. 260.

² Ч.Ч.Валиханов. Об устройстве фактории в Кашгаре и о дорогах в Кашгар // Ч.Ч.Валиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 3. Алма-Ата, 1984. – С. 297.

³ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 3 об.-варақ

⁴ Ш.Қўлдошев. Қўқон хонлиги ва Шарқий Туркистон: сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалар. – Тошкент, “Akademnashr”, 2021. – В. 65.

⁵ Чокан Валиханов. О состоянии Алтышара, или Шести восточных городов китайской провинции китайской провинции Нан-лу (Малой Бухарии), 1857-1859 годах // Чокан Валиханов. Избранные произведения. – М.: Наука, 1987. – С. 114.

⁶ Тош – 1 тош 8 верста тўғри келади. 1 верст – 1,0668 кмга тенг (Бу масофа ўлчов бирлиги аҳоли яшайдиган пунктлар орасидаги масофани аниқлаш учун ишлатилган).

⁷ Ч.Ч.Валиханов. Маршрут из Кашгара в Ташкент Казанского татарини Измаила Абдулметжитова в 1859 году. // Ч.Ч.Валиханов. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 3. Алма-Ата, 1984. – С. 257.

келиб кетган. У билан Ёркенд саройи ва Илчи Саройга боришган. Илчи Сарой пишик гиштдан қурилган, ҳамма шароитларга эга¹.

Ёкуббек Кошғардан 8 верст² узоқликда жойлашган ўз қароргоҳида В.Никитинни қабул қилган. Савдогарнинг илтимоси билан унинг Хўтан ва Ёркендга боришига ва эркин савдо қилишига рухсат берилган. У ўша вақтда Кошғарда бўлган чет эллик савдогарлар Соип ва Лондон компаниялари билан Хўтанга борган. В.Никитин чет элликларнинг товарлари тўғрисида берган маълумотларига кўра, уларнинг хилма-хил гулли ва қирмизи рангли, аммо ювилганда ранги ўчадиган читлари, кўк чой, дока (оқ кисея), шакар, обакиданон, бир стволли 350 та қурол ва бир нечта тўппонча, жами 304 минг кумуш рубллик моллари 650 отга юкланган³. Николай у ерда кўконлик савдогарни учратган, у товарларнинг сифатига қарамасдан 30 минг червонга⁴ молларни сотиб олганлигини маълум қилади. Товарларнинг нарх-наволари хусусида қип-қизил читнинг 1 аршини⁵ $2\frac{1}{2}$ танга, кўк чой 15 танга (1 танга 15 коп.), шакар 5 червонга баҳоланган. Хорижлик савдогарлар Кошғарда бу товарлар нархларининг баландлиги, читлар ранги ўчиб кетадиган энг сифатсиз матолар бўлганлиги туфайли, уларни сота олмаганлигини хабар қилган. Кўконликлар ҳам бу товарларни сотиб олмаган, шунинг учун Кошғар бозорларида бу фаранги читлар тўғрисида хунук хабарлар тарқалган дейди. Шунинг учун улар бундай сифатсиз читларни сотиб олмайди ва Россия читлари эса ўнгмайдиган, арзон бўлганлиги учун, уларни сотиб олади, дейди⁶. Шу ўринда Ч.Валихоновнинг маълумотларини эслатиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Унинг ёзишига кўра, Кошғарга Европа маҳсулотлари, масалан тиниқ қизил, алвон рангли швейцария читлари, франция ва англия читлари, инглиз ва америка коленкорлари Бухоро орқали келтирилган. Бу товарларнинг Кошғарда сотилаётган нархлари тўғрисида қуйидаги маълумотлар берилган. Хусусан, Швейцарияда ишлаб чиқилган читлар 22 ярдаси 6 золотихга сотилган, Манчестер фабрикаларида тўқилган инглиз читлари 28 ярда узунликда $14\frac{1}{2}$ вершкаси $1\frac{1}{2}$ золотихга сотилган⁷. Шундан кўриниб турибдики, Ёкуббек узоқ мамлакатлардан сифатсиз ва қиммат товарларни олишни хохламаган. В.Никитиннинг айтишига қараганда, бу ердан ўтган йили Афғонистонлик савдогарлар керакли товарлар ва рус мануфактура товарларидан намуна олиб кетган, аммо йўл яхши эмаслиги сабабли хануз улардан хабар йўқлигини ёзган. Ўтган йили Афғон элчилари Ёкуббек вилоятининг ҳамма шаҳар ва қишлоқларини кезиб чиқиб, йўлда жойларнинг топографик харитасини чизиб олган. Улар Афғонистондан Хўтанга борадиган бошқа йўл бормикан деб, Қоратоққача айланиб чиққан. Аммо, ҳеч нарсани аниқлай олмай Ёркенд орқали олдинги Тибет йўли билан қайтиб кетган.

Хужжатларда Кошғар бозоридаги савдо-сотик жараёнлари, бозор нархлари Кўкон худудларидан товарлар кам келаётганлиги сабабли икки баробарга ошиб кетганлигини маълум қилади. Бу эса Россиянинг Кўкон хонлиги худудлари учун олиб борган ҳарбий ҳаракатларининг оқибатидир. Хужжатда Кошғар бозорида Россиянинг Гречина, Щудров, Непалков, Кокушкин ва Каретников фабрикаларида тўқилган матоларнинг турлари, нархлари, матонинг эни, сифати тўғрисида маълумотлар берилган. Ўша даврда Кошғарга чит матолари келтириб сотилган. Читлардан кўпроқ қизил ранглиси талабгор бўлиб, бир

¹ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 6-6 об.-варақлар.

² верст - 1 верст 1,0668 км.га тенг, 8 верст 8,534 км.га тенг.

³ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 8 об.-9 - варақлар.

⁴ Червон - Россиянинг тилло тангаси. Дастлаб бу танга тахминан 3,3—3,5 грамм тиллога тенг бўлган. Шу ўринда Ч.Ч.Валихонов асарига эътибор қилинса, Шарқий Туркистонда савдо-сотик ишларида мис тангалар билагн бирга кўкон ва бухоро червонлари ҳам қўлланилган. Чокан Валиханов. О состоянии Алтышара, или Шести восточных городов китайской провинции китайской провинции Нан-лу (Малой Бухарии), 1857-1859 годах // Чокан Валиханов. Избранные произведения. – М.: Наука, 1987. – С. 224.

⁵ Аршин - қадимги узунлик ўлчов бирлиги; ўлчами 65,2 смдан 112 смгача тенг бўлган.

⁶ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 9-9 об. - варақлар.

⁷ Чокан Валиханов. О состоянии Алтышара, или Шести восточных городов китайской провинции китайской провинции Нан-лу (Малой Бухарии), 1857-1859 годах // Чокан Валиханов. Избранные произведения. – М.: Наука, 1987. – С. 214.

бўлак чит (42 аршин) 40-43 червонга сотилган. Бир бўлак ёки замонавий тилда бир тўп чит 42 аршинга тенг бўлган. Третьяков ва бошқа фабрикаларнинг 1-навли читлари 50 дан 55 червонгача нархланган. Коновалов фабрикасида тўқилган оқ миткал хом сурпи, Баранов фабрикасининг юпка бўзлари ва қирмизи рўмоллари, Морозов фабрикасининг матолари, кошенил қизил бўёғи, маржон, марваридлар, Ремезов ва Осипов фабрикаларида тўқилган қора ва қизил мовутлар, чўян қозонлар, чинни пиёла, симоб, гугурт ва бошқа товарлар, уларнинг нархлари билан боғлиқ статистик маълумотлар тўлиқ ёритилган¹.

Ёркенд бозорларида савдо қилаётган хориж савдогарлари, хусусан, Лондоннинг савдо компаниялари ва уларнинг товарлари тўғрисидаги маълумотлари эътироф қилинган². Унинг келтирган далиллари асосланиб айтиш мумкинки, XIX асрнинг 70-йилларида Ёркендда хориж давлатларидан Афғонистон, Россия ва Англия савдо компаниялари ҳам фаолият олиб борган.

В.Никитиннинг ҳисоботлари статистик маълумотларга бойлиги билан ўқувчилар эътиборини тортади. У Кошғардан Хўтангача масофа 39 тош, яъни 312 верст, йўл асосан қумли бўлганлигини маълум қилган. Бундан ташқари Хўтандаги олтин конлари, бир йилда 1.100.000 кумуш рубблик 1000 дона ёмби ковлаб олиними, 1 млн. рубблик ипак тўқилиши ва кўплаб қимматбаҳо тошлар ковлаб олиними тўғрисидаги маълумотлари Хўтаннинг ер ости бойликларга ниҳоятда бой эканлигидан далолат беради. Статистик маълумотлар орасида Кошғардаги пул бирликлари, уларнинг қиймати билан боғлиқ хабарлари ҳам диққатга сазавордир³.

Хўтон аҳолиси жуда меҳнаткаш бўлиб, ғаллачилик билан шуғулланган, турли навли матолар тўқиган, бир йилда 10 минг пудгача ипак етиштирган, ипак ва яримипак матолар тўқиган, бу йилдан бошлаб шойи, дарул ва беқасам тўқилиб бозорларда сотилган. Чорвачиликда қўйчиликка алоҳида аҳамият берилган, улар қўй жунгидан кийгиз тайёрлаб, Кўконга экспорт қилган. Гидам, каноп қоплар тўқишган. Хўтанда пайшанба куни катта бозор, жума куни кичикроқ бозор бўлган⁴. Хўтан бозорида маҳаллий товарлар – мато, ярим ипак мишура матолари, хом ипак, қўйлар, эшак, қўй гўшти, қўй ёғи, буғдой уни, арпа ва бошқа товарлар сотилган⁵.

Ҳисоботнинг аксарият қисмини Кошғар бозоридаги Россиянинг хилма-хил товарлари, хусусан, матолари, матоларнинг ранглари, уларнинг сифати, нархлари билан боғлиқ маълумотлар ташкил қилади⁶. Савдогарнинг Кошғар бозоридаги Кўкон ҳудудлари орқали келтирилган Россия товарлари билан бўладиган савдо муносабатларига алоҳида урғу бериб ёритиши табиий ҳол эди. Василий Никитиннинг ҳисоботида Россиянинг Кошғар билан савдо алоқаларини ўрнатишдан манфаатдорлик ҳисси яққол кўзга ташланади. Шунинг учун Третьяков, Коновалов, Морозова, Овсянникова, Салтыков ва Шереметевлар, Шинкова ва бошқа фабрикаларнинг товарлари, уларнинг сифати ва нархлари тўғрисида келтирилган маълумотлари келажакда амалга ошириладиган савдо-сотик ишларини ривожлантиришга хизмат қилиши назарда тутилган эди⁷. Кўриб ўтганимиздек, Россия давлати Кўкон хонлигини босиб олгандан сўнг, унинг таркибида бўлган Кошғарда ҳам Россия савдосини йўлга қўйиш мақсади йўлида ҳаракат қилган кўринади.

Василий Никитин икки ой Хўтанда бўлиб, Россия эҳтиёжларига мос келадиган товарларни сотиб олган, хусусан, қўй момиғи, оқ қўй жуни. Унинг ёзишига кўра, бу товарларни Россияга ҳеч ким олиб боришни ўйлаб ҳам кўрмаган экан. Яхши жунларга Россия аҳолисининг эҳтиёжи жуда катта бўлган. Василий Никитин ўзи билан бирга бир йилда икки марта болалайдиган 13 дона йирик оқ қўй, 3 та тибетнинг кичик отларини олиб

¹ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 12-12 об. - варақлар.

² 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 8 об. - варақ.

³ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 8 об.-10 об.- варақлар.

⁴ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 19 об. - варақ.

⁵ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 19 об.-20 - варақлар.

⁶ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 11-12- варақлар.

⁷ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 12- варақ.

кетган¹. У Хотандан Кошғарга келиб, сотиб олган товарларини отларга юклаб Россияга жўнатган. Ўзи эса, Норин ва Тўқмоқ орқали 11 сутка юриб, Тошкентга қайтиб келган².

Шундай қилиб, Ўзбекистон Миллий архиви фондларида сақланаётган Туркистон генерал-губернаторлигининг Кошғар билан элчилик ва савдо алоқаларига доир қимматли архив хужжатлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Кошғар шаҳридаги хориж товарлари билан савдо-сотик муносабатлари, бозорлардаги товарлар ва уларнинг турлари, нарх-наволари тўғрисидаги маълумотлари эса ташқи иқтисодий муносабатлар масаласини ёритишда алоҳида аҳамиятга эга. Айниқса, Кошғар бозоридаги Россия фабрикаларида тайёрланган хилма-хил товарлар, матолар, матоларнинг ранглари, уларнинг сифати, нархлари билан боғлиқ маълумотлари ўша даврда Кошғарни Россия ўз манфаатлари доирасида синчиклаб, алоҳида деталларигача аҳамият бериб ўрганганлигидан далолат беради.

¹ 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 20 об. - варақ.

² 1-фонд, 20-рўйхат, 8138-иш. – 20 об. - варақ.

